

HAJNAL GÉZA

„Vagyok, mert hiányzom Valahonnan”

Gérecz Attila, a szabadság költője

Gérecz Attila sokoldalú személyiség volt: költő, válogatott öttusázó és szabadságharcos. Dunakeszi született 1929. november 20-án. Hadapródiskolásként Németországba vitték, ahol francia hadifogságba esett. 1946-ban tért vissza Budapestre. Ezután a Kölcsey Ferenc Gimnázium tanulója lett. Az intézményben előbb egy év alatt teljesített három évet, majd 1948-ban leérettségizett. 1949-ben a magyar öttusa válogatott tagja lett. 1950-ben hűtlenség vádjával 12 évre ítélték. Rabságának hat évében ide-oda helyezték a politikai börtönökben. Vácott a Füveskert¹ néven ismertté vált költői csoport tagja lett. 1954. július 18-án a nagy árvíz idején megszökött a börtönből, eljutott Budapestig, ahol három nap bujkálás után elfogták, és újabb két évre ítélték. 1956. november 1-jén a forradalomnak köszönhetően szabadult, részt vett a fegyveres harcokban, majd november 7-én hősi halált halt.²

Gérecz Attila élettörténete szorosan összefonódik a közelmúlt magyar történelmével, így annak minden ellentmondásával is. Egy világháború, egy forradalom és két – milliók életét elpusztító – diktatúra határozta meg a sorsát kevesebb mint harminc év alatt. Gérecz életének egyes periódusairól – gyermekkoráról, öttusa válogatottságának időszakáról, első négy börtönévről – nagyon keveset tudunk. De katonai

iskolai éveiről, illetve szabadságharcosként eltöltött utolsó napjairól is csak egy-egy kortárs visszaemlékezése áll rendelkezésünkre.

Gérecz életét és költészetét kevesen ismerik, legtöbben bravúros szökéséről és hősi haláláról hallottak. Előbbiről ő maga is megemlékezett édesanyjának és H. Drechsel Máriának³ írt, a börtönből titokban kijuttatott levelében, illetve Márianosztrán írt zseniális hosszúversében. Utóbbiról a mai napig kevéssé vesz tudomást a történettudomány az egymással helyenként ellentmondásban álló visszaemlékezések bizonytalanságai miatt.

Édesapja, Gérecz Ödön 1895-ben született Sárospatakon, és ott is végezte tanulmányait a város híres gimnáziumában. Amellett, hogy kiválóan tanult, sikeresen indult tanulmányi versenyeken történelemből, esztétikából, és nagy tehetséget mutatott a sakkbán is.⁴ Attilának tehát volt kitől örökölnie a tehetséget és a kitartást a tanuláshoz és az élethez.⁵ Édesapja azután – ilyen előzmények után némileg meglepő módon – gépészmérnöknek tanult, és e területen is komoly eredményt tudott felmutatni. Így az egyetem elvégzése után mérnökként helyezkedett el a MÁV-nál.

Gérecz édesanyja Básthly Irén volt. Az ő Gömör vármegyéből származó családja nagy múltra tekinthetett vissza; már 1267-ben megkapta a nemesi címet.⁶ A rokonok szerint Básthly Barnabás, Irén édesapja, aki földbirtokos ősökkel rendelkezett, rangon alulinak tartotta leánya Gérecz Ödönnel kötendő házasságát, ezért a fiatal mérnöknek meg kellett szöktetnie szíve választottját.

A házaspár legnagyobb fia, aki szintén az Ödön nevet kapta, 1920-ban született. Őt követte Árpád 1924-ben, majd legkisebbként Attila jött a világra, 1929-ben. Bátyjai külföldre való távozása és édes-

1 A csoporthoz bő tucatnyian tartoztak, de az utókor jellemzően hat költőt – Géreczen kívül Béri Gézát, Kárpáti Kamilt, Tollas Tibort, Tóth Bálintot és Szathmáry Györgyöt – sorol közénk. A forradalom leverése után Béri, Kárpáti és Tóth maradt és alkotott itthon; Szathmáry szabadulása után háttal fordított a költészetnek. Tollas Tibor emigrált, előbb Bécsben, majd Münchenben telepedett le, onnan szervezte a magyar emigrációt. Tevékenységének az általa alapított és szerkesztett Nemzetőr című lap volt a legfőbb támasza. Ebben az orgánumban, illetve a többször, több nyelven kiadott *Füveskert* kötetekben közölte azokat a költeményeket, amelyeket a csoport tagjai írtak börtönéveik alatt.

2 Az életút egyes adatai sokszor tévesen szerepelnek a különféle kiadványokban, ezeket az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában (ÁBTL) fellelhető dokumentumokból és a Christine Gerecztől (Gérecz Árpád nevű bátyjának Svájcban élő özvegye) kapott hagyatéki levelekből próbáltam tisztázni.

3 Gérecz Attila kamaszkori kedvese, a költő megszólításában Marica vagy Kicsi, a Munkácsy Mihály utca 34. számú házban Géreczék szomszédja, a költő édesanyjának haláláig hűséges barátja és ápolója, Gérecz hagyatékának egyik gondozója.

4 A Sárospataki Ref. Főiskola Akadémiai és Főgimnáziumi értesítője az 1910–1911. iskolai évről.

5 Gérecz édesanyja egy füzetben megírta családjának történetét *El nem küldött levelek* címen (a továbbiakban: ENKL). Ebben így vall az apa–fiú kapcsolatáról: „Téged nagyon szeretett, Te voltál a legkedvesebb fia. Hármatok közül Te hasonlítol természetleg jobban hozzá, még az írásod is olyan mint az Övé volt. Sokat mondogatta: »az én fiam!« Ő is verekedős, csintalan, élénk fekete szemű kis kölyök volt, mint Te, csak a matematikában nem tudtad utolérni.”

6 Két Básthly-leszármazottal beszélgettem, Szabó Zsuzsannával és Törzsök Éduával, akik sokat segítettek a család megismerésében, és egy részletes családfát is rendelkezésemre bocsátottak.

apja korai elvesztése⁷ miatt Attilának túlságosan hamar kellett felnőtté válnia.

Gérecz tragikusan rövid, ám rendkívül kalandos életét nincs módomban ebben a dolgozatban részletesebben bemutatni, ezért most inkább a művészetét veszem górcső alá. Ugyanakkor nyilvánvaló: a költő élete és műve elválaszthatatlanok egymástól, versei – esztétikai értékükön túl – kordokumentumok is egyben.

Gérecz Attilának összesen negyvenöt saját verse és tizennégy műfordítása maradt ránk. Mind rabságban született, sok közülük rövidebb-hosszabb ideig csak a költő emlékezetében létezett, nem volt lehetősége leírni sorait. Ha sikerült is, többnyire ceruzával – vécepapírra. Vác, Márianosztra és a budapesti Gyűjtőfogház különféle börtönrészlegeiben töltötte büntetését, ennek megfelelően a versek kijuttatási lehetősége és módja is eltérő volt.

Gérecz verseit tartalmi szempontból három téma köré lehet csoportosítani. E tárgykörök a következők: a hívő ember viszonya Istenhez; a felnőtt gyermek édesanyja iránti szeretete; a férfi szerelmi szenvedélye. (Egy-egy költemény gyakran többféle témát is érinthet egyszerre, így több halmazba is beletartozhat.) Ugyanakkor a költő legfontosabb mondanivalója nem más, mint a két legfőbb emberi értéként tételezett *élet és szabadság* melletti kiállás.

Gérecz Attila Isten-élménye egészen magával ragadó, sorain átsüt az érett ember hite. A rabság sokakat a hitre, másokat pedig a tagadásra vezet (a füveskertieknél is láttunk mindkettőre példát). Gérecz az előbbi csoportba tartozik: megtérése egyértelműen a börtönhöz kötődik. Bár H. Drechsel Mária visszaemlékezései alapján tudható, hogy gyakran beszélgettek hittel, vallással kapcsolatos kérdésekről, és a fiatal férfi a *Bibliát* is jól ismerte, de amolyan „nyakas kálvinistaként” járt-kelt a mindennapokban, s talán leginkább a komolyzene iránti rajongásában jelent meg transzcendencia iránti érzékenysége. Keveset tudunk arról, hogy a belső folyamatokon túl, amelyekről a költeményei tanúskodnak, milyen külső tényezők vezették a lelki élet útjára, de több visszaemlékezés szerint rövidebb időre papokkal és szerzetesekkel is egy cellába zárták. Ottó Ferenc zeneszerző rabtársa felkérésére írta a *Boldog Őzséb himnusz*t, amelyért a muzsikust a hatvanas években ismételtelen letartózt-

tatták.⁸ Költeményei bővelkednek a bibliai képekben és szimbólumokban, egész művészetét áthatja a kereszténység szelleme, mintegy újraéli az evangéliumot, egyesül a szenvedő Megváltóval. „Másom sincs, Uram. Beérem / azzal, hogy arcodat viszem. / Csak így bírtam még el: / kenyéren / és vizen.”⁹ Írt úgynevezett istenes verseket, de más témáról (rabság, szerelem) szóló költeményeiben is megjelenik Krisztus. Az a benyomásom, hogy lírai alkotásai nem születtek volna meg a *Biblia* folyamatos tanulmányozása nélkül.¹⁰

Gérecz Attila édesanyjához fűződő bensőséges viszonya átizzik költeményein. A húszas évei közepén járó férfi a kommunisták börtönében ilyen sorokat ír: „Próbálgatom Anyám mosolyát. / Lelkére még dalaim szórnám... / Könnyeket, mik már nem fagnak át a formán.”¹¹ Egészen megrendítő és egyedülálló, ahogy a raboskodó fiatalember megszólítja vagy megjeleníti édesanyját. Szívbemarkoló az a rajongó fiúi szeretet, amit *Az Isten balján* tartalmaz: „Amíg te élsz anyám, addig én is élek.« / S ő sejt, hogy vágyom, vágyom sírbadöltét, / hívő, szent mosolyát könnyek összetörték.” De magával ragadó képet fest édesanyjáról a *Visszfény*, a *Beszélő*, a *Széthullt fényeken*, a *Lelkem csöppnyi volt* és a *Karácsonyi ének a börtönben* című költeményeiben is. A magyar lírában József Attila volt talán az egyedüli, aki hasonló őszinteséggel (viszont Géreczcel szöges ellentétben, súlyos komplexusokkal terhelt) szólította meg verseiben édesanyját. Érdemes elolvasnunk H. Drechsel Mária visszaemlékezését özvegy Gérecz Ödönnéről. Ez a leírás egyáltalán nem áll távol attól, ahogyan Gérecz megjeleníti édesanyja alakját.

„Ő volt az a regényhősök közül ismerős nemes nagyasszony, aki saját testi és lelki kínjain szótlanul felül tudott emelkedni, és ugyanakkor mindenkinek testi-lelki támasza és vigasztalója tudott lenni. Attila állt – mint legkisebb fia, talán elborzasztó, kegyetlen emberi sorsa, szabadságtól való megfosztottsága és szenvedései miatt is – a szívéhez legközelebb. »Kis

8 Ottó Ferenc (1904–1976) zeneszerző. A Zeneakadémiát Kodály Zoltán tanítványaként végezte zeneszerzés főtanszakon. Baráti kapcsolatot ápolt többek között József Attilával, Móricz Zsigmonddal, s többnyire dicsérő kritikákat írtak dalműveiről a korabeli lapok zenekritikusai, köztük Ottlik Pálma (Géza féltestvére) is. A váci börtönben engedéllyel komponálhatott.

9 Részlet a *Kenyéren és vizen* című versből.

10 H. Drechsel Mária tulajdonában van Gérecz Attila bibliája, sajátkezü bejegyzésekkel tarkítva.

11 Részlet a *Kenyéren és vizen* című versből.

7 Gérecz Ödön negyvennyolc éves korában, 1943-ban halt meg.

Attila« – ahogy mindig emlegette – fájdalmas, elszakíthatatlan része volt érző szívének. A börtön-évek alatt lélekben, és ténylegesen is igyekezett »osztozni« fia keserű sorsában. Néha napokon át titokban böjtölt, kenyéren és vízen élt, de bárki, bármikor felkereste, vidám, mindenki problémája iránt nyitott volt.¹²

Az idézet utolsó sorainak olvasásakor eszünkbe juthat Michelangelo *Pietà*-jának Fájdalmas Anyja. Ha azt vesszük alapul, hogy Gérecz Krisztushoz „hasonult”, kézenfekvőnek látszik, hogy édesanyját viszont Máriával rokonítsuk. És úgy tűnik, Báthly Irén viselkedése a valóságban is a Máriáéhoz hasonló volt.

Ám végigolvasva a hagyatékából előkerült levelezését, és az Attilának *El nem küldött leveleket*, óvatosabban élnék a Mária-analógiával. Tényszerűen megállapítható, hogy nagyon szerette a férjét és a fiait; valóban Attila sorsában osztozott a legteljesebben. Rengeteget betegeskedett, így a lelki szenvedés mellett bőven volt része fizikai gyötrelmekben is. Fontos volt számára a tágabb környezete is, főleg a rokonsága, de szeretettel és nagylelkűen fordult Attila barátai felé is. Nagy energiát fordított arra, hogy a három fiú – Attila idehaza börtönben, Árpád Svájcban, Ödön Angliában – tudjon egymásról, és jó kapcsolatban maradjanak.¹³ Ugyanakkor néhány levélrészletből kitűnik, hogy még Attila szabad életében sokat elégedetlenkedett vele, meg-megsértődött fia mogorvasága miatt. Ezzel együtt mindvégig ritka lelki közelségben maradtak egymással, s a költő fiú édesanyjáról írt verssorai a levelek fényében is öszintén hatnak.

Gérecz Attila nőkhöz való viszonya versei alapján ugyanolyan nemes, mint édesanyjához fűződő viszonya. Mindig „remek női”¹⁴ voltak, és lovagiasságával, testi és szellemi erejével rá is szolgált a hölgyek kegyeire. Az életrajzi hiányosságok miatt nem azonosítható minden nő, aki ifjú szívét megdobogtatta, ám ez az irodalmi értékelés szempontjából majdnem közömbös. A Marica, Margit,¹⁵ Klári,¹⁶ majd újra Ma-

rica „hölgykoszorún” kívül voltak még korábbi kalandjai (melyekre büszke volt), azonban érett fejjel és szabadon élve minden bizonnal hármuk közül választott volna feleséget magának. Mindegyikük lényegesen ihletett olyan sorokat,¹⁷ amelyek remélhetőleg bekerülnek a szerelmes verseket tartalmazó antológiákba.

Külön említést érdemel – egy ilyen rövid dolgozatban is – Gérecz Attila három hosszúverse. Időrendben az első a már említett, saját szökését megéneklő, cím nélküli költeménye. A 72 versszakból, közel 500 sorból álló kiséposz öt nagyobb egységből áll, az első három rész elbeszélő, a negyedik meditatív, az ötödik búcsúbeszéd jellegű.

A sokak által legnagyobbnak tartott Gérecz-vers a *Sorsod művészete*. Ennek ellenére nem született róla önálló elemzés. A hiánypótlást ebben az esetben egyedülként Kárpáti Kamil végezte el a *Szanatóriumi elégia – Sorsod művészete* című, nagyívű munkájában.¹⁸ Kálnoky László hosszúversét hasonlítja össze rabtársa költeményével. Bemutatja a tudóbeteg Kálnoky szanatóriumban töltött napjainak ihletet adó szenvedéseit és a kétségtelenül hasonló benyomásokat gyűjtő rabköltő motivációit. Míg az előbbit a létért való küzdelem a mindent tagadásra, az utóbbit az élet igenlésére ösztönzi.

A harmadik hosszabb – félhosszú – vers, a címevel egyben műfajára is utaló *Levél* volt Gérecz Attila utolsó munkája. E művel eddig csak Tarján Tamás foglalkozott behatóbban egy tanulmányában.¹⁹ Tarján könnyedén, világosan és igen meggyőzően mutatja be Gérecz sajátos igazodását a magyar költészet legnagyobbjaihoz (a *Levél* kapcsán Kosztolányi Dezsőhöz és Radnóti Miklóshoz), ugyanakkor a Gérecz-líra egyediségét, mindvégig megtartott önállóságát is hangsúlyozza.

Tarján a *Hajnali részegség*, a *Levél a hitveshez*, illetve a *Hetedik ecloga* című versekkel párhuzamba állított *Levélen* keresztül láttatja, hogy Gérecz menyire tudatos és érett lírikussá vált élete utolsó évében.

nőket is fogvatartottak, s titkon alakulhatott ki köztük „platói szerelem”. A lány alkalmanként ceruzavéget, papírt, élelmet adott be Gérecznek a kémlelőnyíláson.

12 H. Drechsel Mária kézírata.

13 Ez a törekvése nem vált valóra: a későbbiekben Ödön és Árpád eltávolodott egymástól.

14 Az ávos tiszt mondta Gérecznek elfogása után.

15 Gérecz szökése utáni vallomásából sikerült azonosítani a lányt: Farkas Margitnak hívták. Több versben is megemlíti őt a költő mint első igazi felnőttkori szerelmét. Margit későbbi udvarlója, Labancz Dénes bújtatta el éjszakára a szökésben lévő fegyencet Aladár utcai lakásában.

16 Klárit a Gyűjtőfogházban ismerte meg Attila, ahol a közelében

17 Mostani tudásunk szerint Maricához írta a gyönyörű leveleken túl az *Alkonyt*, Margithoz a szökésről szóló hosszúvers több részét, Klárihoz pedig *Az idegenné vált élet* és a *Mindegy* című verseket.

18 KÁRPÁTI Kamil, *Örök arcunk*, Budapest, Stádium Kiadó, 2006, 136–166.

19 TARJÁN Tamás, *A verőfény ittasa. A mintakövetéstől az öntörvényűségig: Levél = Sorsod művészete 3. – Gérecz Attila versei és utóélete*, szerk. KÁRPÁTI Kamil, Budapest, Stádium Kiadó, 2014, 149–161.

Rendszeresen hallhatjuk azt a véleményt Gérecz Attiláról, hogy bár nagy tehetség volt, de tragikusan gyors halála miatt nem találta meg valódi hangját. Ennek a tévedésnek bátor és nagyon elgondolkodtató cáfolata Tarján írása, melyben verstani és szintaktikai szempontból is alaposan elemzi a művet. Mondandójának lényege – úttörő jellege mellett – fontos támaszt nyújthat a jövőben a Gérecz Attila verseivel foglalkozóknak.

Idén lesz hatvan éve, hogy Gérecz Attilát golyószorozat terítette le a Dohány utcában. Ideiglenes sírja

a Klauzál téren volt más forradalmárokkal együtt, majd '57 februárjában több mint kétszázan kísérték végső útjára a Fiumei úti sírkertben. Egyik koszorúján fellelhető „vagyok, mert hiányzom Valahonnan” sora jelezte: sem az ő, sem hasonló sorsú társai emléke nem múlhat el nyomtalanul. Édesanyja életben maradt fiainak írt levelében pontosan megfogalmazza a máig ható gyász egyetemességét:

„Ott, mint egy nagy család álltunk a koporsónál, közös fájdalommal, nem csak az én fiam és a Ti testvéretek, hanem mindnyájunk gyermeke vesztét sirattuk őbenne.”

Gérecz Attila élete évszámokban

1929. november 20.	született Dunakeszin	1953. december 4.	első lap Vácról (édesanyja addig nem tudja, hol raboskodik)
1936. szeptember	általános iskola kezdete Dunakeszin	1954. június 20. július	beszélő, édesanyja G. Jolikával a gombüzembe kerül (addig vasesztergályos)
1939-40.	költözés Budapestre	július 11.	beszélő, édesanyja Maricával megszökik a váci börtönből
1940. június	általános iskola befejezése (Dunakeszin)	1954. július 18. július 21.	elfogják, a Deák téri kapitányságra viszik
1940. szeptember	Kölcsey Ferenc Gimnázium, I. osztály	július 22.	Vácra szállítják megmutatni a fogolytársaknak
1944. június	IV. gimnázium befejezése	1954. július	Gyűjtő, kislevegőház
1944. szeptember	Gábor Áron Hadapródiskola, Sümeg	1954. november	váci börtön
1944. december 22.	hazaérkezik szabadságra	1955. január	váci rabkórház
1945. január 12.	menekítés Nyugatra, Friedrichshafen, Taldorf	1955. február eleje	megérkezik sokat idézett hosszú levele vécepapíron és az első versek
1946. október 23.	hazaérkezés a hadifogságból	1955. március 21.	2 évre ítélik a szökésért a Váci Járásbíróságon
1947. április	gimnáziumi pótvizsgák, V. osztály	1955. július 10.	édesanyja először beszélőn a szökés után
1947. június	gimnáziumi pótvizsgák, VI. osztály	1955. augusztus 12.	édesanyja értesítést kap, hogy Márianosztrára szállították
1947. szeptember	gimnáziumi pótvizsgák, VII. osztály	1956. május 11.	Gyűjtő, kislevegőházból jön lap Attilától
1947-48.	a gimnáziumi VIII. osztály rendes tanulója	1956. november 1.	a forradalmárok kiszabadítják a börtönből
1948. március 21.	első hivatalos öttusaversenye	1956. november 3.	megírja, majd felolvassa kiáltványát a Pofosz-székházban
1948. június	érettségi a Kölcsey Ferenc Gimnáziumban	1956. november 7.	a budapesti harcokban hősi halált hal
1948-50.	vasesztergályos Csepelen a Rákosi Mátyás Művekben. Fogaske-rekgyárban dolgozik egy hónapig, majd szak- és tervtechnikus a Teherautójavító Vállalatnál	1956. november 8.	ideiglenesen eltemetik a Klauzál téren
1949 elejétől	a magyar öttusa-válogatott kerettagja	1957. február 11.	hivatalos temetése, sírhelye: Bp. VIII. Fiumei úti sírkert, 21. parcella
1950. december 8.	letartóztatják, a Fő utcába szállítják	1977. május	sírja: Bp. J411. Megyeri úti temető, 39. parcella
1951. június 1.	elsőfokú ítélethozatal, 10 év börtön hűtlenségért	2001. május 8.	4. sírhelye: Bp. VIII. Fiumei úti sírkert, 21. parcella
1951. augusztus 29.	12 év börtönre ítélik, és a Gyűjtő-fogházba viszik		
1952. április 12.	a váci börtönbe helyezik		